

OBSERVAȚII ASUPRA CĂRȚILOR DE MĂRTURIE SUB MALEDICȚIE ARHIEREASCĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Laura Bădescu*

Cărțile de mărturie sunt acte juridice probatorii pe baza cărora se redactau dările de seamă constatatorii în diferite pricini de judecată. În prezentul articol ne vom raporta exclusiv la cărțile de mărturie întocmite în cadrul proceselor de hotărnicie ca răspuns la solicitarea/ solicitările formulate în cărțile de blestem.

În studiul asupra cărților de blestem – acte juridice dispozitive emise în perioada veche și premodernă de către înalți prelați ai bisericii ortodoxe în chestiuni litigioase, în special în vederea stabilirii hotarelor unei moșii – semnalăm existența cărților de mărturie sub maledicție arhierescă (Bădescu, 106).

Integrate ansamblului instituționalizat în baza căruia funcționau cărțile de blestem, cărțile de mărturie consemnau, printre altele, ceremonialul jurământului pe hotar revendicat din vechile practici cutumiare. Pe baza mărturiilor sub maledicție arhierescă al căror caracter probatoriu avea valoare juridică, autoritatea laică, rareori cea ecleziastică, formula dispozițiile finale în diverse cauze litigioase.

Atestare și reprezentativitate

Prezența cărților de mărturie de care ne ocupăm aici a fost atestată în Moldova și Țara Românească până spre a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Observăm că, în mod frecvent, ele apăreau menționate în cadrul altor documente, precum rapoarte cu privire la procesele de hotărnicie sau acte de proprietate. În baza acestor consemnări, dar și în lipsa unei statistici efectuate pe corpusuri de documente, în studiile de specialitate referitoare la administrarea de probe, nu au fost făcute observații referitoare la formatul oral sau scris pe care depozițiile sub maledicție arhierescă îl aveau în momentul includerii lor în actele dispozitive.

O parcurgere, fie și sumară, a corpusurilor de documente editate, indică faptul că, prin raportare la numărul cărților de blestem păstrate sau inventariate, se păstrează puține cărți de mărturie. Spunem inventariate pentru că unele dintre documentele secolului al XIX-lea vădesc grija autorităților ecleziastice în monitorizarea cărților de blestem. Este probabil ca această monitorizare să fi fost realizată și ca urmare a faptului că emiterea lor se făcea contra cost (vezi în acest sens Mss rom 3989 BAR, *Condică cuprinzând hotărârile Mitropoliei Țării Românești de a elibera cărți de blestem în diferite pricini, în special în cele privitoare la*

* Universitatea din Pitești.

proprietăți și încălcări de moșii, pentru anii 1847–1850; Mss rom 3990 BAR, *Condică cuprinzând hotărârile Mitropoliei Țării Românești de a elibera cărți de blestem în diverse pricini, în special în cele privitoare la libertăți și încălcări de moșii* (1859–1862)). Este posibilă existența unor astfel de condici înaintea secolului al XIX-lea, însă, deocamdată, nu avem cunoștință de alte corpusuri de acest tip destinate, ca cele de mai sus, exclusiv emiterii cărților de blestem.

Cum selecția efectuată în vederea editării ar fi putut fi aleatorie, în detrimentul acestor documente, am parcurs unul dintre fondurile cele mai reprezentative ale Arhivelor Naționale, și anume cel al Mitropoliei Țării Românești. Notăm că între cele 565 de pachete ce conțin documente ale Mitropoliei Țării Românești, se află 77 de cărți de blestem (Bădescu, 183–185, 191–197). Însă, în registrele consemnatorii, cele 77 de cărți de blestem sunt însoțite de numai 13 cărți de mărturie. Elementele diplomatice al acestor cărți de mărturie ne indică o distribuție cronologică relativ uniformă prin raport cu textul de referință: o singură carte de mărturie provenind din secolul al XVII-lea, 8 din secolul al XVIII-lea și 4 din prima jumătate a secolului al XIX-lea. (Facem precizarea că numim drept text de referință cartea de blestem.) Raportându-ne la fondul de documente menționat, notăm distribuția cărților de blestem pe secole astfel: secolul al XVII-lea: 9; secolul al XVIII-lea: 55; prima jumătate a secolului al XIX-lea: 13. Această statistică, deși a fost efectuată pe baza unui singur corpus de documente, explică puținătatea informațiilor referitoare la procesul de depoziție sub maledicție arhierască.

Tipuri de depoziție, modalități de redactare a cărților de mărturie

Se observă că titulatura „carte de mărturie” era folosită atât pentru depoziția scrisă, cât și pentru cea orală. Faptul că depozițiile orale erau numeric superioare celor așternute pe hârtie este probat nu doar prin extrem de puținele documente de acest tip conservate (în pofida frecventelor atestări directe/ indirecte în acte constatatorii sau rezoluții domnești), ci și prin factorii angrenați procesului de depoziție. Amintim aici „profilul” martorilor aleși în vederea depunerii mărturiei. Astfel, pe lângă moralitatea impecabilă, aceștia proveneau dintre bătrânii unei comunități, căci garantau prin vârstă cunoașterea împrejurărilor care determinaseră litigiul în cauză. Cum se știe, nivelul de alfabetizare al populației în secolul al XVIII-lea era unul scăzut, și, foarte probabil, bătrânii constituiau segmentul de vârstă defavorizat, date fiind puținele posibilități de instruire pe care le avuseseră la îndemână.

Observăm că damnarea sufletului, în documentele de care ne ocupăm aici, se face rareori în mod explicit. Nu avem în cărțile de blestem, începând cu secolul al XVII-lea, aproape niciodată menționat sufletul și cazele lui, așa cum apare de exemplu în cărțile de maledicțiune din Transilvania.

La prima vedere, această stare de fapt ne-ar trimite spre o chestiune dezbătută relativ recent și anume aceea că, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, grija pentru suflet era cu totul accidentală în testamente. Cum însă cărțile de mărturie sub blestem conțin în fapt un răspuns solicitarea cărților de blestem, vedem că grija

pentru *buna tocmire a sufletului* apare în mod constant. Astfel, individul secolelor trecute percepea în mod distinct maledicția arhierescă, de vreme ce decoda amenințarea damnării trupului ca fiind o degradare întru cele veșnice. Toate categoriile de martori prezumtivi (I. cei care îndeplineau condiția moralității, a vârstei și a cunoașterii adevărului în numita pricină; II. cei numiți de părțile implicate în acțiunea de hotărnicie; III. cei care refuzau depoziția sub blestem) invocau, într-un fel sau altul, mărturia cu sufletul. Aceasta arată că, tipizarea maledicției arhieresti, deși lexical, în cărțile de blestem, pierduse componenta sufletului, nu alterase semnificația construcției preluată din gramatele grecești, unde, în cazul sperjurului, damnarea sufletului era un loc comun.

În forma ei scrisă, depoziția era redactată fie ca document de sine stătător, fie ca parte a cărții de blestem, prin consemnarea celor mărturisite pe contra pagină. Această ultimă modalitate de redactare a cărții de mărturie a fost considerată ca reprezentativă în procedurile ce implicau depoziția sub maledicție arhierescă. Este probabil ca atingerea cărții de blestem să fi avut un puternic impact emoțional asupra martorilor și, poate tocmai de aceea, contactul fizic cu aceasta să fi fost integrat ceremonialului mărturisirii.

Ca o notă particulară, întemeiată exclusiv pe baza cărților de mărturie sub blestem conservate în fondul de documente menționat mai sus, observăm că din cele 13 inventariate, doar două au fost redactate pe contra pagina cărții de blestem (vezi Arhivele Naționale ale României, Fondul Mitropoliei Țării Românești, Pachetul 111: nr doc. 31: 29 sept 1801: *Carte de blestem a Mitropolitului Dositeiu cu mărturia sătenilor din Futoaia pe contra pagină relativă la hotarele moșiei Futoaia*; Pachetul 111, nr doc 34: 17 martie 1803: *Carte de blestem a Mitropolitului Dositeiu cu mărturia locuitorilor din Crivăț și Futoaia pe contra pagină Pentru o cârciumă ce s-au făcut pe un loc numit Bindocu (sic)*), restul fiind acte de sine stătătoare. Recunoaștem că numărul redus al documentelor de care ne ocupăm (13) nu ne permite să afirmăm că maniera redactării pe contra pagină nu era uzuală. Semnalarea aceasta, validată sau invalidată prin alte corpusuri de documente, ar putea fi utilă cercetărilor ulterioare cu privire la stilurile practicate în diferite epoci de cancelariile ecleziastice. Deocamdată, nu se cunoaște perioada în care a fost adoptată această manieră de redactare. Pe baza documentelor parcurse, observăm doar că în secolul al XVIII-lea fusese formulată recomandarea ca „adevărul să dea în scris în dosul cărții de blestem” [...] „și fieștecare după cum va ști dreptul să dea în scris tot în dosul cărții dă blestem și să să iscălească” (Cronț, 286–287). Faptul că cele două cărți de mărturie consemnate pe contra pagina cărții de blestem aparțineau începutului de secol XVIII și fuseseră solicitate de același ierarh, indică o posibilă constantă a scrisului, explicabilă prin raportarea fie la practica anterioară, preluată, probabil, din cutumele grecești, fie la formația erudită a solicitantului. După cum se știe, acesta – mitropolitul Dositei al Ungrovlahiei – a reușit o reformare administrativ-instituțională a Bisericii și, totodată, a susținut introducerea limbii române în biserică și în școală.

Elemente ale ceremonialului depunerii mărturiei sub maledicție arhierescă. Teama pierderii sufletului

Ceremonialul depunerii mărturiei sub maledicție arhierescă impresionează până astăzi prin ritual, gesturi și simboluri. Este probabil că, în ansamblul veacurilor trecute, a înfricoșat prin apropierea de o topică a nuncupației, căci, tensiunea care îl governa era una a morții damnate în care cadavrul purta însemnele oficiale ale afuriseniei, desprinse din recuzita unei retorici a grotescului. Cum se știe, în legislația noastră canonică, cadavrul damnat era individualizat printr-o paletă cromatică relativ redusă (galben, negru, alb) în funcție de rangul arhieresc al celui care proferase oficial maledicția. Mențiunile din vechile normative românești se pot constitui în probe autentice ale concepției persecutive de sorginte etnojuridică: „Carele are porunca sau catara, adică blăstem, acelu numai ce i să ține denainte trupul întreg. Carele are anathema, acela se arată galben și deagetele-i zgârcite. Iar care se arată negru, acela să știi că e afurisit de arhieru. Iară carele să află albu, acela iaste afurisit de dumnezeieștile pravile” (Rădulescu, 92). Notăm că proiecția damnării în imaginarul nostru era articulată pe o teratologie stigmatizantă, fiind o constantă a literaturii noastre nu doar de expresie canonică (*Îndreptarea legii*, Petru Movilă, *Mărturisirea ortodoxă* etc.), ci și de factură laică (*Viața sfântului Vasile cel Nou și vămile văzduhului*, *Cele 12 vise ale lui Mamer* etc.). La acestea contribuiau precumpănitor artele vizuale prin cultivarea și menținerea unui topos iconografic articulată apocaliptic pe teribila frică de moarte.

Observăm însă că damnarea sufletului nu este menționată niciodată în mod explicit în cărțile de blestem. Doar caznele trupului marcat cu însemnele afuriseniei și năpasta ce se va abate asupra casei și asupra generațiilor viitoare sunt toposurile predilecte, fără a fi preluate însă în cărțile de mărturie. În cele din urmă, toposul utilizat aproape exclusiv este „grija pentru buna tocmire a sufletului”. Astfel, se întrezărește percepția pe care individul secolelor trecute o avea asupra maledicției arhieresti, căci sub auspiciile damnării trupului, mărturisirea lui venea din teama de a nu-și pierde sufletul. Precizăm că toate categoriile de martori invocau, într-un fel sau altul, mărturia cu sufletul: „Am luat cartea și o am pus pă pieptul nostru și pământ pă umerile noastre și am purces nainte pă hotar și toți alții după noi și așa după zisa și arătarea hotarului pe unde am pomenit noi, au fost bucuroși toți pricinuitoarii a lăsa, așa părintele igumenul precum și logofătul Mihai i Voico Gîlcă, precum am pomenit noi și ai noștir, că tot Cozia au stăpânit pă acel hotar. După afurisenia dată, așa am făcut nimănui voevgeheată ca să nu ne răpunem sufletele” (Ionașcu, 90–91). În secolul al XVI-lea mărturia sub blestem se conforma recuzitei ceremonialului jurământului în biserică, cu mâna pe obiecte sacre, revendicându-se astfel pe filiera dreptului cutumiar. „Iar întru aceasta, domnia mea am cercetat și am judecat, după dreptate și după lege, cu toți cinstiții dregători ai domniei mele și am trimis pe sluga domniei mele, Dragomir postelnic din Făurești, de a adunat oameni buni și bătrâni și din sus și din jos, 150 de megiași și 12 popi, de le-a cercetat rândul, după dreptate și după lege. Și i-au jurat lui Dragomir postelnic mai sus-zișii oameni și popi stând în biserică și încă și pe sfântul *Tetraevanghel*”

(DRH, 166). Puținele consemnări ale cazurilor în care se recuză calitatea de martor arată că formalismul gesturilor avea o componentă sacră dominantă, orientată justițiar. Pentru a mărturisi, nu era suficient să faci ceea ce spui, ci, să ai conștiința faptului că știi cu certitudine că, ceea ce spui, corespunde cu adevărat realității. Pentru ilustrarea asumării acestei conștiințe cităm recuzarea ca martor a Catrinei Spătăreasa, adresată Mitropolitului Iacov: „Dar sânt oameni mai bătrâni decât mine la Cotnar, și or fi știind hotarăle, că în hotarul Cepleniților nu iaste numai o săliște, ce sânt mai multe săliști, care le va arăta scrisorile ce sânt la fiu-meu Constantin. Iar pe mine, în carte cea de blăstăm mă rog, părinte, să nu mă pui, că miia, părinte, de acum moșia nu-m trebuia: miia îm[i] trebuia trei coți de pământ, unde mi i-a orândui Dumnezeu. Și mă rog Sfinții Tale, părinte, pe mine în cartea cea de blăstăm să nu mă pui, că eu aștept de la Sfinția Ta bl[a]goslovenie, iar nu blăstăm. Că eu să știu Sfinția Ta și aceasta, că pentru voia fečorilor nu-m voiu pune sufletul” (Iorga, 1931, 346).

Nepreluarea toposului trupului afurisit în cărțile de mărturie arată că tipizarea maledicției arhieresti, deși pierduse sau neglija cu bună știre componenta sufletului, nu alterase semnificația construcției prezentă în gramatele grecești, mai cu seamă în cazul sperjurului.

Precedarea mărturiei de gesturi simbolice – unele asociate ritualului funerar, altele ritualului piacular, precum mergerea pe hotar cu țărână în cap, în poală, pe umeri sau al jurământului cu mâna pe cărți sfinte sau chiar pe cartea de blestem etc. – întregeste ceremonialul mărturisirii: „am luat cartea și-o am pus pă pieptul nostru, și pământ pe umerile noastre și am purces înainte pe hotar și toți alții după noi” (Mototolea, 211); „Au mârșu Apostol Vornic și cu Vasili Nicorescul, c-o carte de blăstăm în cap, de au aratat pe acolo” (pe hotar, *n.n.*) (Iorga, 1903, 15–16); „lăsa-s-ar să giure oameni bătrâni, să șă margă cu brazda în cap pe unde mergu hotarăle; și au primit [...] și au giurat acești oameni în biserică, și au purces cu brazda în cap, și au pus un stâlpu de piatra în culme dealului, de acolo au purces la vale” (Iorga, 1931, 332). Întregul scenariu, recuzita, gesturile și cuvintele rostite întăresc ideea unei exigențe a adevărului. Pentru ca raportul dintre cuvânt și gest să fie eficient, se impunea ca necesar cadrul religios (biserica) sau cel magic (hotarul). Faptul că trupul participa simbolic la mărturie, prin părțile sale considerate cele mai importante în procesul cognitiv (deasupra capului) sau afectiv (pe piept), precum și ceremonialul gestic al mișcării aveau la bază conștiința că pământul este sacru și că se poate întoarce împotriva celui care jură strâmb. Vedem că, treptat, cartea de blestem a capătă valențe sacre fiind asimilată ceremonialului cutumiar: „Adică eu Mihalachî Lîahu din satul Prodănești dat-am mărturie mē la mâna lui Grigoraș Prodan din satul Cerlina, precum să șă știe cu sunt 50 și mai bine de ani de când au pricină între răzași pentru moșie Stoicani, și, scoțînd unii din răzași carte de blăstăm la împărțitul dijmei, și cine a săruta carte de blăstăm, să fie bun moștean în moșie Stoicani, iar, nesărutând carte de blăstăm, să fie lipsit din moșie, [...] și eu, după cum am văzut cu ochii mei, fiind de față, așa mărturisesc cu sufletu meu înainte giudecății. Iar, de nu s-a țănē mărturie mē în samă, eu oi merge și înainte giudecății de oi mărturisi.[...] Și eu, pentru mai adevărata credință, neștiind carte, mi-am pus numele și degetul” (Iorga, 1931, 344–346).

În corpusurile de documente editate, se află atestată sancțiunea materială pentru jurământul mincinos încă din secolul al XVI-lea. Observăm că descoperirea sperjurilor era posibilă, mai cu seamă, în procesele de tipul *lege preste lege*, adică în procesele în care se solicita anularea unei sentințe prin aducerea, în fața autorității judiciare, unui număr mai mare de martori decât în precedentul proces. Astfel, în pricina de hotărnicie dintre egumenul Macarie și Dumitru, fiul lui Stoica Picior, cel din urmă convinge 12 boieri să jure că satul Vădastra mare este al lui. Însă, „după aceea, părintele egumen de la Bistrița, el a luat lege peste legea lui Dumitru, 24 de boieri și a jurat, iarăși, înaintea lui Petrașco voievod că este dedina sfintei mănăstiri mai sus-zisul sat Vădastra. Și a rămas de lege Dumitru, fiul lui Stoica Picior. Și le-au luat boii jurătorilor” (DRH, 137; vezi și DRH, 188–190)”.

Totuși, atât obiceiul jurământului și cât și al cărții de blestem ajung să fie sancționate oficial, însă cu intermitențe, de Biserică în secolul al XVIII-lea. Amintim *Anafora pentru orice fel de tocmeală să se facă în scris*, înaintată de mitropolitul Iacov al Moldovei, domnitorului Matei Ghica la 21 mai 1755, unde era descrisă obișnuința la care se ajunsese: „Pentru care cele mai multe giudecăți nu se pot îndrepta într-alt chip, fără numai cu giurământ ori cu cărți de blăstăm, și așa pe toate zilele pier multe suflete, după cum vedem că țintirimurile beserecilor să află pline tot de oameni afurisiți, căci unii pentru sărăcie, iar alții neștiind ce este giurământul, îndrăznesc de giură, și așe unii de alții să îndeamnă a plini acest păcat care este lepădare de Dumnezeu”. Faptul că jurămintele false se înmulțiseră considerabil în Veacul de Mijloc românesc este probat și de înființarea primului registru de tip cazier din istoria dreptului românesc, așa-numita *Condica șireților*.

Propunând o receptare diacronică a cărților de blestem prin intermediul celor de mărturie, am încercat plasarea analizei în chiar actualitatea evenimentului reconstituind astfel, parțial, mecanismele în baza cărora au funcționat instituțiile coercitive ce au guvernat această civilizație a ortodoxiei. Prin întoarcerea spre documente am propus revizuirea unor date cu privire la contextul redactării cărților de mărturie sub maledicție arhierescă și am evidențiat practicile dreptului cutumiar asumate instituțional. Fără îndoială, în acest proces de indigenizare a adevărului creștin, rămâne notabilă grija și efortul individului din Veacul de Mijloc pentru *tocmirea întru bine a sufletului*, ipostază subsumată de Pierre Chaunu unei *teologii a sufletului*. Prin aceasta se reconfirmă poziția centrală a sentimentului religios la români și se explică de ce tiparul maledicției arhieresti nu a fost topit în magma blestemului popular și nici nu a funcționat ca matrice a acestuia.

BIBLIOGRAFIE

- Bădescu, L.-E., 2013: *Mentalități, retorică și imaginar în secolul al XVIII-lea românesc. Cărțile de blestem*, București, Editura Muzeului Național al Literaturii Române.
- Cronț, Gh., Constantinescu, Al., Popescu, A., Rădulescu, T., Tegăneanu C. ed., 1973: *Acte judiciare din Țara Românească: 1775–1781*, București, Editura Academiei.
- Ionașcu, I., 1934: *Biserici, chipuri și documente din Olt*, vol. I, Craiova, Editura Ramuri.

- Iorga, N. ed., 1903: *Documente privitoare la familia Calimachi*. vol. II, București, Institutul de Arte Grafice.
- Iorga, N., 1931: *Anciens documents de droit roumain*, vol. II, Paris – București.
- Mototolea, D., 1922: *Jurământul cu brazda în cap* în “*Revista de istorie, arheologie și filologie*”, vol. XVI, p. 211–223.
- Rădulescu, A. ed., 1962: *Îndreptarea legii, 1652*, București, Editura Academiei.
- Stanciu-Istrate, M. ed., 2004: *Viața Sfântului Vasile cel Nou și Vămile văzduhului*. București, Fundația Națională pentru Știință și Artă.
- DRH: Ștefănescu, Șt., Diaconescu, O. ed., 1985: *Documenta Romaniae Historica, Țara Românească*, vol. VI, București, Editura Academiei.

ABSTRACT

The books of testimony covered by this article fall into the category of juridical documents written as a result of the issue of curse books, as had become the custom of the time. Analysis of the two categories of documents, i.e., curse books and books of testimony, offers data regarding a normative mechanism validated equally by the ecclesiastical and the lay authorities in eighteenth century Romania. The ritual of testifying under a bishop's malediction emphasises not only certain practices specific to common law, but also elements having contributed to a pattern of thinking and expression of religious sentiment at both official and extra-ecclesiastical levels. This study draws on a corpus of texts comprising curse books and books of testimony held by the Bucharest Metropolitan Church and the Romanian National Archives, as well as documents cited in other volumes on this topic. Conclusions have been formulated, based on analysis of this corpus, regarding the entire process of registering the testimony given under curse, formalised through specific paraphernalia, acts and gestures, choosing witnesses, and taking the oath prior to the court testimony itself. Through this analysis, we seek to partially reconstruct the mechanisms behind the pre-modern legislative system, attesting not only to national acceptance of the Christian truth and the ecumenical tradition, but also to the complex links between church and laity.

Keywords: Book of testimony, Curse book, ritual, Mindsets, History of Romanian law.